

Jenny Strauss Clay, Irad Malkin, Yannis Z. Tzifopoulos (eds.), *Panhellenes at Methone: graphê in Late Geometric and Protoarchaic Methone, Macedonia (ca 700 BCE)*, Trends in Classics - supplementary volumes 44, Editura Walter de Gruyter, Berlin – Boston, 2017, x + 377 p. (ISBN 978-3-11-050127-8)

Fondată de eubeenii din Eretria în anul 733/732 a.Chr., Methone este cea mai veche colonie grecească din nordul egeean, în Golful Thermaic, la vest de gura râului Haliacmon. Începând din anul 2003, aici au avut loc săpături sistematice, care continuă și astăzi în cadrul largit al unui proiect internațional. Rezultatele acestor săpături au fost mult peste așteptări, mai ales în ceea ce privește prima fază (ultima treime a secolului al VIII-lea – începutul secolului al VII-lea a.Chr.), prin descoperirea unei pivnițe („Υπόγειο”), de aproximativ $3,50 \times 4,50$ m și o adâncime de 11 m, aflate pe dealul de est al așezării. Pivnița, care nu a fost finalizată constructiv, a fost umplută în mai multe faze în jurul anului 700 a.Chr. Printre materialele descoperite în umplutură se află bărne de lemn, pietre folosite pentru prelucrarea metalelor, zgură și, mai ales, numeroase fragmente ceramice de la sfârșitul epocii geometrice. Dintre acestea din urmă, 191 poartă inscripții și dipinti, fiind primele descoperiri de acest fel din spațiul nord egeean. Contextul amintit a făcut deja subiectul unei monografii publicate în anul 2012¹. În același an, a fost organizat la Salonic un colocviu internațional, care a avut scopul de a analiza aceste descoperiri ceramice excepționale din mai multe perspective, tema principală a colocviului reprezentând-o inscripțiile ceramice. Actele acestui colocviu au fost strânse și publicate în volumul de față, apărut în anul 2017 la Editura Walter de Gruyter. Spre deosebire de volumul din 2012, acest volum este în limba engleză, fiind mai degrabă o completare, un comentariu amplu al primului, care se remarcă prin cataloage de primă calitate. De altfel, în volumul de față sunt foarte multe trimiteri la monografie.

Așa cum o arată și subtitlul, *graphê in Late Geometric and Protoarchaic Methone, Macedonia (ca 700 BCE)*, cele trei capitole sunt organizate în jurul graffitelor și dipintilor

descoperiți la Methone. Primul capitol (p. 9–132), intitulat „*Graphê* și arheologie”, cuprinde cinci contribuții, două dintre acestea fiind referitoare la amforele de transport. Al doilea capitol (p. 135–258), „*Graphê*, alfabet, dialect și limbă”, tot atât de amplu ca și primul, cuprinde șase contribuții, toate legate de graffiti. Ultimul capitol (p. 261–328), „*Graphê* și cultură”, este redus la trei contribuții. Cât despre titlul volumului, *Panhellenes at Methone*, este mai degrabă discutabil, atâta timp cât majoritatea inscripțiilor aparțin alfabetului metropolei Eretria. Chiar dacă spectrul descoperirilor, în special amforele de transport, indică un comerț la mare distanță fără precedent pentru această regiune în epoca geometrică târzie, folosirea termenului de *panhellenes* este departe de a fi clarificată, în ciuda efortului celor trei editori de a-l justifica (p. 1–3). Faptul că lipsesc *ethnika* din inscripțiile păstrate este, mai degrabă, un argument împotriva panhelenismului methonian timpuriu.

Primul capitol din volum (p. 9–19), semnat de Antonis Kotsonas, Evangelia Kiriati, Xenia Charalambidou, Maria Roumpou, Noémi Suzanne Müller și Matthaios Bessios, discută amforele de transport descoperite în Υπόγειο. Amforele au fost publicate exemplar de Antonis Kotsonas în monografia din 2012, noutatea, în volumul de față, fiind dată de analizele petrografice efectuate în laboratorul Fitch al Școlii britanice de arheologie din Atena. Amforele provin din Attika, Eubeea, Lesbos, Milet, Samos, Chios, Ciclade, Fenicia, câteva fiind de producție locală. Până la cercetările din Methone, exista un număr mic de descoperiri amforice din centrele amintite sau acestea lipseau cu totul, tipologia fiind mai clară începând două generații mai târziu, din al treilea sfert al secolului al VII-lea a.Chr. Acest fapt prilejuiește autorilor ocazia unei noi discuții cu privire la începuturile producției din anumite centre, precum Chios,

¹ M. Besios, G.Z. Tzifopoulos, A. Kotsonas, Μεθώνη Περίας: Επιγραφές, Χαράγματα και Εμπορικά Σύμβολα στη Γεωμετρική και Αρχαϊκή

Κεραμική από το Υπόγειο της Μεθώνης Περίας στη Μακεδονία, Salonic, 2012.

Samos, Lesbos sau Milet, pentru care existau puține contexte ancorate cronologic în secolul al VIII-lea a.Chr. (Carthagina, Spania, Israel, Pithekoussai), dar și o reevaluare utilă a comerțului timpuriu la mare distanță. Chiar dacă rezultatele oferite în acest capitol sunt preliminare, descoperirile din Methone depășesc cu mult cadrul regional nord-egeean. Pe lângă analizele de pastă, care confirmă în cea mai mare parte clasificările tradiționale, sunt amintite și urme de conținut, destul de puțin discutate, numeroși graffiti fiind păstrați pe aceste recipiente.

Cea de-a doua contribuție (p. 20–35) este semnată de Nota Kouru, care încearcă să reconstituie contextul în care apar primii graffiti de la Methone. Primele inscripții ceramice de aici sunt datate la sfârșitul secolului al VIII-lea a.Chr., două sau trei generații după descoperirile din sudul Italiei. În spațiul egeean (Eretria, Naxos), primele evidențe ale folosirii alfabetului datează din perioada geometrică mijlocie II (prima jumătate a secolului al VIII-lea a.Chr.), dar fără un context sigur (p. 22–23). Pentru autoare, apariția timpurie a alfabetului la Methone este văzută ca urmare a rețelilor comerciale timpurii din Egeea.

Cea mai întinsă contribuție din volumul de față aparține lui John K. Papadopoulos (p. 36–104). Articolul său privește, într-o manieră sistematică, mărcile de olar și, îndeosebi, folosirea de către olari a alfabetului de la sfârșitul epocii bronzului până la începutul secolului al VII-lea a.Chr., un subiect destul de puțin abordat în literatura de specialitate. Articolul este și o aducere la zi a unui catalog mai vechi, care cuprindea 70 de mărci de olar, realizat de același autor în anul 1994. Noul catalog publicat aici numără 172 de descoperiri, printre care și cele câteva litere scrijelite sau pictate înainte de ardere ale unor fragmente ceramice descoperite la Methone (p. 56–58, 78–79). Printre cele mai importante concluzii este de amintit faptul că olarii erau alfabetizați deja în secolul al VIII-lea a.Chr. Un excurs (p. 92–96) privitor la relația deosebită între olari și alfabet este dat și de folosirea în greacă a aceluiași termen pentru „a desena” și „a scrie”, γράφειν/γράφω. Dintr-o altă perspectivă decât articolul precedent, prin comparația între alfabetele frigian, grecesc și fenician, Papadopoulos consideră spațiul egeean ca loc al adoptării și adaptării alfabetului grecesc (p. 96–104). Catalogul este însoțit de o ilustrație bogată,

conținând mai ales desene.

Descoperirile din Methone, în contextul altor inscripții ceramice din lumea eubeeană, de la Eretria și Pithekoussai, sunt o ocazie pentru Samuel Verdan (p. 105–122) de a reflecta asupra altui subiect, puțin discutat pentru perioada geometrică, respectiv folosirea notațiilor numerice. Autorul, plecând de la câteva exemple, propune ipoteza unui sistem numeral coerent al eubeenilor. Finalul articolului privește legătura între numerele etrusce și cele folosite de eubeeni la sfârșitul secolului al VIII-lea – începutul secolului al VII-lea (p. 116–118). Articolul este însoțit, pe lângă câteva desene, și de două tabele.

Prima parte a volumului se încheie cu același subiect cu care a început, amforele de transport. De data aceasta însă, greutatea o au inscripțiile pe amfore. Articolul (p. 123–132) este semnat de Alan Johnston, cel căruia îi datorăm cele mai numeroase și valoroase contribuții despre mărcile simple pe vasele grecești. Avem prin această contribuție o așezare a semnelor și literelor de pe amforele din Methone în contextul mai larg al folosirii acestor semne și litere din locurile de producție și de desfacere. Majoritatea inscripțiilor de pe amforele de aici sunt semne non-alfabetice, care își găsesc paralele în descoperiri din Creta, Italia, Spania etc.

Partea a doua a cărții cuprinde contribuții legate de apariția și difuzarea alfabetului eubeean prin prisma noilor descoperiri din Methone. Trei dintre cele șase contribuții sunt de sinteză, celelalte trei privesc teme specifice. Plecând de la cele mai lungi trei inscripții descoperite la Methone, articolul lui Richard Janko (p. 135–164) tratează apariția alfabetului grecesc. Tema a mai fost discutată pe larg de același autor într-un articol din anul 2015, cel de față fiind mai degrabă o revizuire. Dintre cei trei graffiti, unul apare pe un vas eubeean, ceilalți doi pe vase din Lesbos, toți fiind însă în alfabet eubeean (p. 136–138), așa cum bine argumentează R. Janko, ceea ce face ca unul dintre cuvintele-cheie din titlul volumului de față, *panhellenes*, să fie mai mult decât discutabil. Pe baza descoperirilor timpurii din Latium, Frigia și, mai apoi, Egeea și sudul Italiei, Janko discută apariția alfabetului în Eubeeea și rolul acestuia în perioada geometrică târzie – arhaică timpurie. Un alt subiect dezvoltat aici privește originea alfabetului roman (p. 155–158).

Particularitățile alfabetului și dialectului

eubeean sunt discutate în detaliu în articolul Francescâi Dell'Oro (p. 165–181). Aici sunt analizate particularitățile alfabetului eubeean, îndeosebi din coloniile din Sicilia și sudul Italiei față de evidența nouă din Methone, subliniindu-se caracteristicile locale. Un fapt interesant pentru coloniile eubeene din sudul Italiei îl reprezintă prezența elementelor grecești din alte zone decât Eubeea în perioada arhaică timpurie. Alfabetul eubeean timpuriu este discutat și de Anna Panayotou-Triantaphyllopoulou (p. 232–241).

Roger D. Woodard analizează, apoi, câteva dintre literele de pe vasele menționate (p. 182–218), propunând în partea a doua a contribuției sale o nouă interpretare a unuia dintre numele de pe un graffito lung de la Methone, Ηακεσάνδρῶ. Același graffito este subiectul central și al contribuției Christinei Skelton (p. 219–231). Partea a doua se încheie cu un studiu despre *sigma* pleonastic atestat la Methone, realizat de Julián Méndez Dosuna (p. 242–258).

Partea a treia a volumului este deschisă de o contribuție a lui Niki Oikonomaki despre inscripțiile din Methone, din perspectiva teoriilor moderne privind alfabetizarea (p. 261–284), fiind discutate contextul (p. 262–264), obiectul inscripționat (p. 264–267), persoana care scrie (p. 267–269), cea care citește (p. 269–273), textul (274–277). Relația între obiect și text este detaliată și în următoarele două contribuții, cea a

Alexandrei Pappas (p. 285–308) și cea a lui Marek Węcowski (p. 309–328), acesta din urmă făcând o legătură între aceste inscripții timpurii și *symposion*.

Volumul se încheie cu bibliografia generală (p. 329–359), un index general (p. 365–373) și de surse (p. 374–377). Fără doar și poate, descoperirile recente din Methone nu puteau rămâne fără ecou. Este meritul celor care au dus la bun sfârșit publicarea săpăturilor de a realiza și o primă încercare de sistematizare a descoperirilor într-un context mai larg. Tema principală a cărții privește scrierea de pe vasele descoperite aici și datate la sfârșitul secolului al VIII-lea a.Chr., însă tot atât de bine ar putea să apară și ca un alt volum despre comerțul din Egeea în aceeași epocă, pe baza descoperirilor din Ypogeio. Chiar dacă titlul nu este cea mai fericită alegere, volumul de față nu va putea trece neobservat atât de către cei care se ocupă de începuturile scrierii în Grecia, cât și de către cei care studiază începuturile colonizării grecești în nordul egeean.

Iulian Bîrzescu,
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”,
București;
e-mail: iulian2@gmail.com.

Nathan Badoud, *Le temps de Rhodes. Une chronologie des inscriptions de la cité fondée sur l'étude de ses institutions*, Vestigia. Beiträge zur alten Geschichte 63, Editura C.H. Beck, München, 2015, XVII + 542 p., 148 fig. (ISBN 978-3-406-64035-3)

Lucrarea de față, apărută în prestigioasa serie de istorie veche *Vestigia* a editurii Beck din München, reprezintă varianta revizuită a tezei de doctorat a lui Nathan Badoud (mai departe N.B.), teză susținută la universitățile din Neuchâtel și Bordeaux III în anul 2007. Bazându-se pe sursele epigrafice (inscripții și ștampile de amfore), scopul acestui volum, impresionant prin numărul mare de documente analizate, este de a stabili, într-o manieră exhaustivă, o nouă cronologie a inscripțiilor din Rhodos după sinoicismul din anul 408 a.Chr., cu

implicațiile rezultate asupra istoriei cetății. Sunt analizate peste 5000 de inscripții, descoperite atât pe insulă, cât și în *peraia* situată în vecinătatea anatoliană continentală, și numeroase ștampile de amfore, care menționează preoții eponimi ai lui Helios.

Capitolul I tratează dificila problemă a calendarului rhodian, pe de o parte, existând un „an civil” (p. 17), pe de altă parte, unul „eponimic” (p. 17–18), precum și o lună intercalară. Anul civil nu coincide cu cel eponimic, primul încheindu-se mai devreme.